

แนวทางการอนุรักษ์การใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการรักษาโรคในเขตตำบลกุดชุมภู

อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

Guidelines for Conservation of Using Local Herbs for the Treatment in Kudchomphoo Sub-district Phibunmangsan District, Ubon Ratchathani

มงคล ศุภสุข^{*1} และ มาลี ไชยเสนา^{*2}

¹สาขาการปกครองท้องถิ่น วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น ขอนแก่น 40002

²คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี อุบลราชธานี 34000

E-mail: mongkok_77@yahoo.co.th

บทคัดย่อ

การศึกษาเกี่ยวกับ แนวทางการอนุรักษ์การใช้สมุนไพรพื้นบ้านในเขตตำบลกุดชุมภู อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี ผู้ศึกษาใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพเพื่อศึกษาสภาพการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านในการรักษาโรค และเพื่อหาแนวทางการอนุรักษ์การใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการรักษาโรค พื้นที่ในการดำเนินการคือ ชุมชนในเขตตำบลกุดชุมภู อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษารั้งนี้ มีจำนวน 21 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลคือแบบสัมภาษณ์ และวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา แล้วนำเสนอเชิงพรรณนาสรุปผลการศึกษา

1. สภาพการอนุรักษ์การใช้สมุนไพรพื้นบ้านในตำบลกุดชุมภู อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี มีดังนี้คือ หมอสมุนไพรหรือผู้ถ่ายทอดความรู้มีจำนวนน้อย ขาดผู้สืบทอดความรู้ การขาดการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เข้ามาช่วยเหลือกันอย่างแท้จริง ชุมชนไม่มีการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการ แต่อาศัยความสัมพันธ์ทางโครงสร้างของสังคมและประเพณีท้องถิ่นในการเข้ามาเป็นสมาชิกต่อกัน จึงขาดความเข้มแข็ง ขาดการให้ความสำคัญในเชิงนโยบาย ไม่มีการประสานงาน ชุมชนขาดความร่วมมือในกลุ่มด้วยตนเอง เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม ทำให้ชุมชนขาดความเข้มแข็ง ไม่เข้าใจและตระหนักถึงบทบาทในการจัดการแบบมีส่วนร่วม

2. แนวทางในการอนุรักษ์พืชสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนและการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น มีดังนี้ สมาชิกชุมชนควรมีการจัดตั้งองค์กรอย่างเป็นทางการ ในการจัดการอนุรักษ์และการรักษาพืชสมุนไพรพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วม สมาชิกต้องมีบทบาทในทุกกระบวนการ เชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมประชุมเพื่อกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และการรักษาพืชสมุนไพรพื้นบ้าน กำหนดหลักเกณฑ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับการอนุรักษ์พืชสมุนไพรพื้นบ้านให้ชัดเจน และการประชุมของสมาชิกในชุมชนรับฟังความเห็นของประชาชน และเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการเรื่องต่าง ๆ ทุกครั้ง

คำสำคัญ: สมุนไพรพื้นบ้าน การอนุรักษ์ หมอสมุนไพร

Abstract

The research aimed to study guidelines for conserving using local herbs for the treatment in Kudchomphoo sub-district, Phibunmangsan district, Ubon Ratchathani Province. The qualitative study was applied to study the state of the local herbs and to find ways to conserve the use of local herbs to treat diseases. The area of the study was in the communities in Kudchomphoo sub-district, Phibunmangsan district, Ubon Ratchathani province. The target group was 21 people. The tool used to

collection data was the interviewing forms. The data were analyzed and proposed by the descriptive presentation.

The results of the study were as follows:

1. The conservative states of the local herbs in Kudchomphoo sub-district, Phibunmangsaan District, Ubon Ratchathani Province were the lack of the educated herbal specialists, knowledge successors, and participation of all organizers. Besides, people in the communities lived together unofficially. They used the structures of social relations and local traditions to become the members of the communities. As a result, the communities lacked of strength, political importance, connection, and participation. These caused the members selfish rather than pay attention to their communities. When the communities were not strong, their members did not understand and realize in the collective management roles.

2. The conservative guidelines in using local herbs and the participation of the members toward the local administration were that the members of the communities should establish formal organizations. In the collective conservation management and the collective local herb treatment, the communities' members must have roles in all processes. They need to invite the related organizations to participate in the meetings to regulate the rules for the local herb conservation and treatment clearly and bring them to listen to each other. Therefore, everyone gets to join in managing everything in the communities.

Keywords: local herbs, conservation, Herbal specialists

บทนำ

สมุนไพรนอกจากใช้เป็นยารักษา บรรเทาอาการของผู้ป่วยแล้วยังเป็นอาหารเสริมสำหรับผู้ที่ยังไม่ป่วย ทำให้เกิดสมดุลของการทำงานของร่างกาย เสริมภูมิคุ้มกันและป้องกันโรคบางชนิดได้ด้วย ในภาวะที่มีความต้องการใช้สมุนไพรเพิ่มขึ้น กลับพบว่าประเทศไทยยังไม่มีการพัฒนาการแพทย์พื้นบ้านและสมุนไพรอย่างเป็นระบบ ข้อมูลของสมุนไพรจำนวนมากถูกปล่อยปละละเลย ขาดการสืบทอดและรวบรวม ส่วนใหญ่ได้สูญหายไปตามอายุขัยของหมอพื้นบ้าน การสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สมุนไพรที่มีจำนวนลดลง ซึ่งมีผลกระทบโดยตรงต่อการหาสมุนไพรมาใช้รักษาโรคของหมอพื้นบ้านสมุนไพรจะมีความหลากหลายไปตามสภาพนิเวศวิทยาของแต่ละท้องถิ่น การนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในการรักษาโรค และการใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ จึงมีความหลากหลายแตกต่างกันไปด้วย ความหลากหลายของพืช

สมุนไพรและความหลากหลายของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพรรักษาโรคต่างๆ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างพืชกับมนุษย์ที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเป็นเวลายาวนานแสดงให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรอย่างยั่งยืนแต่ในปัจจุบัน ป่าซึ่งเป็นแหล่งของสมุนไพรตามธรรมชาติได้ลดลงอย่างรวดเร็ว ทำให้พืชสมุนไพรลดลง และบางชนิดอาจสูญพันธุ์ไป ขณะเดียวกันการจากไปของบรรพบุรุษพร้อมกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพรเนื่องจากถูกทอดทิ้ง และไม่เห็นความสำคัญจากคนรุ่นหลังสมุนไพรให้ผลการรักษาได้ดีใกล้เคียงกับยาแผนปัจจุบันและให้ความปลอดภัยแก่ผู้ใช้มากกว่าแผนปัจจุบันสามารถหาได้ง่ายในท้องถิ่นเพราะส่วนใหญ่ได้จากพืชซึ่งมีอยู่ทั่วไปทั้งในเมืองและชนบท มีราคาถูก สามารถประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อยาแผนปัจจุบันที่ต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศเป็นการลดการขาดดุลทางการค้า ใช้เป็นยาบำรุงรักษาให้ร่างกายมีสุขภาพแข็งแรง ใช้เป็นอาหาร

และปลูกเป็นพืชผักสวนครัวได้ เช่น กระเพรา โหระพา ขิง ข่า ตำลึง ใช้ในการถนอมอาหารเช่น ลูกจันทร์ ดอกจันทร์ และกานพลู ใช้ปรุงแต่งอาหาร กลิ่น สี รส ของอาหาร เช่น ลูกจันทร์ใช้ปรุงแต่งกลิ่นอาหารพวกขนมปัง เนย ไข่ กรอก แยม เบคอน สมุนไพรสามารถปลูกเป็นไม้ประดับ อาคารสถานที่ต่างๆ ให้สวยงาม เช่นคุณ ชุมเห็ดเทศ ใช้เป็นเครื่องสำอางเพื่อเสริมความงาม เช่น ว่านหางจระเข้ ประคำดีควาย ใช้เป็นยาฆ่าแมลงในสวนผัก ผลไม้ เช่น สะเดา ตะไคร้ หอม ยาสูบ รวมทั้งยังเป็นการอนุรักษ์ มรดกไทยให้ประชาชนในแต่ละท้องถิ่น รู้จักช่วยตนเองในการนำพืชสมุนไพรในท้องถิ่นของตนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ตามแบบแผนโบราณ ทำให้คนเห็นคุณค่าและกลับมา ดำเนินชีวิตใกล้ชิดธรรมชาติยิ่งขึ้น ทำให้เกิดความภูมิใจใน วัฒนธรรมและคุณค่าของความเป็นไทย

สมุนไพรพื้นบ้านรักษาโรคในเขตตำบลกุดชุมพุง มีมากมายหลายชนิด ได้แก่ ตะไคร้ ขิง บัวบก กระชาย มะกรูด ว่านหางจระเข้ กลั้วน้ำว่า กานพลู กระเทียม ขี้เหล็ก คุณ ชุมเห็ดเทศ ไพล เทียนบ้าน กระเพรา ยอ พักทอง มะเกลือ ฟ้าทะลายโจร กระเจี๊ยบแดง หญ้า หนวดแมว หญ้าคา พลู มะหาด มะนาว มะแว้งเครือ มะแว้งต้น หัวหมู ดีปลี ย่านาง บอระเพ็ด มะขาม และ แมงลักการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านถือเป็นภูมิปัญญา ท้องถิ่นที่ล้ำค่าของสังคมไทยที่เกิดจากปรัชญาของหมอ พื้นบ้านที่สามารถจำแนกแยกแยะฤทธิ์และสรรพคุณของ สมุนไพรจากธรรมชาติเพื่อใช้ในการเยียวยารักษาความ เจ็บป่วย การรักษาโดยระบบการแพทย์พื้นบ้านจึงเป็น ระบบการรักษาโรคแบบประสบการณ์ของชุมชนที่ได้รับการ สันนิษฐานถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ มีความหลากหลาย แตกต่างกันไปแต่ละสังคมวัฒนธรรมและกลุ่มชาติพันธุ์ ได้ มีการพัฒนาการใช้สมุนไพรในระบบการแพทย์พื้นบ้านมา อย่างต่อเนื่อง โดยถือว่าสมุนไพรเป็นรูปแบบการรักษา หลักของระบบการแพทย์พื้นบ้าน และสมุนไพรยังคงมี บทบาทในการดูแลสุขภาพของประชาชนมาโดยตลอด คน ไทยโบราณจึงผูกพันกับหมอพื้นบ้านและยาสมุนไพรใน การดูแลรักษาสุขภาพของชุมชน

จากสภาพปัญหาและข้อมูลเบื้องต้นผู้วิจัยจึง สนใจที่จะศึกษา ถึงแนวทางการอนุรักษ์การใช้สมุนไพร พื้นบ้านในการรักษาโรค ในเขตตำบลกุดชุมพุง อำเภอ

พิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อนำผลการวิจัยไป ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการอนุรักษ์การใช้สมุนไพร พื้นบ้านในการรักษาโรค ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้าน ในการรักษาโรคในเขตตำบลกุดชุมพุง อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี
2. เพื่อหาแนวทางการอนุรักษ์การใช้สมุนไพร พื้นบ้านในการรักษาโรค ในเขตตำบลกุดชุมพุง อำเภอ พิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

กลุ่มเป้าหมาย การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษา แนวทางการอนุรักษ์การใช้สมุนไพรพื้นบ้านในเขตตำบล กุดชุมพุง จากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจำนวน 21 คน ได้แก่

- (1) ตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 5 คน
- (2) ตัวแทนผู้นำชุมชน 13 คน
- (3) ตัวแทนหมอชาวบ้าน 3 คน

การศึกษาเกี่ยวกับ แนวทางการอนุรักษ์การใช้ สมุนไพรพื้นบ้านในเขตตำบลกุดชุมพุง อำเภอพิบูลมังสา หาร จังหวัดอุบลราชธานี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยขอความอนุเคราะห์จาก ตัวแทนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตัวแทนผู้นำชุมชน ตัวแทนหมอพื้นบ้าน เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล โดยเน้นการ สัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) และบันทึก ข้อมูลด้วยตนเอง รวมทั้งจัดสนทนากลุ่มเพื่อหาแนว ทางการอนุรักษ์การใช้สมุนไพรพื้นบ้าน และนำเอาผลจาก เก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลทุกกลุ่มมาวิเคราะห์แบบพรรณนา วิเคราะห์ และได้นำเสนอผลการวิเคราะห์เป็นลักษณะ พรรณนา

ผลการวิจัยและอภิปรายผล

จากสรุปผลการศึกษา ครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้พิจารณา ประเด็นที่น่าสนใจและสามารถนำมาอภิปรายผลตาม วัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ในประเด็นดังนี้

1. การศึกษาเกี่ยวกับสภาพการอนุรักษ์พืช สมุนไพรพื้นบ้านและการใช้พืชสมุนไพรพื้นบ้านในการ

รักษาโรคของตำบลกุดชุมภูง ผลการศึกษาครั้งนี้พบว่า การจัดการองค์ความรู้และการถ่ายทอดความรู้ต่างๆ เกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้านนั้นเป็นการสืบทอดจากบรรพบุรุษที่ได้ให้ความรู้แก่ลูกหลานรุ่นหลัง และการได้รับทราบจากผู้สูงอายุแนะนำภูมิปัญญาเกี่ยวกับวิถีในการรักษา เรียนรู้มาจากคำบอกเล่าจากหมอพื้นบ้าน เรียนรู้ตามผู้เฒ่าผู้แก่ที่เราสืบทอดกันมาศึกษาจากครูบาอาจารย์จากสื่อต่างๆ ศึกษาจากตำรายาโบราณ เรียนด้วยตำราปากต่อปากจากประสบการณ์ตั้งแต่สมัยเด็กจนโต สอดคล้องกับผลการศึกษาของ สมชาย จันทร์อยู่ (2548: 126) ซึ่งได้ศึกษาการเรียนรู้ทางสังคมกับการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสมุนไพรไทยในชุมชนบนเกาะแห่งหนึ่งในภาคใต้แล้วสรุปไว้ว่า การเรียนรู้ทางสังคมที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสมุนไพรไทย ในชุมชนบนเกาะ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิต เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นได้ทั้งทางตรงและทางอ้อมที่คนในสังคมหนึ่งๆ จะได้เรียนรู้ในคุณค่า กฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผน ที่สังคมนั้นๆ กำหนด เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา โดยมี ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา พ่อแม่ ที่เป็นภูมิปัญญาด้านสมุนไพรพื้นบ้านดั้งเดิมของชุมชนเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่บุตร หลานและคนใกล้ชิดในครัวเรือน ซึ่งสถาบันครอบครัวจะทำหน้าที่อบรมสั่งสอนถ่ายทอดความรู้ความชำนาญการ ถ่ายทอดประสบการณ์ให้แก่บุตรหลาน ให้เกิดความรู้ ความเชื่อ ทศนคติ แบบแผนกิจกรรมในครัวเรือนและพัฒนาพฤติกรรม ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ประกอบไปด้วย การเรียนรู้ที่ได้รับจากการประกอบอาชีพ การดำเนินชีวิตประจำวัน และการเยียวยารักษาเมื่อป่วยไข้ไม่สบาย ซึ่งได้มีการสั่งสมและกระจายความรู้ออกไป มีการกระจายความรู้ภายในกลุ่มครอบครัวและเครือญาติ ด้วยการบอกเล่าพูดคุย การศึกษาเอกสารตำรับตำราการจดบันทึก ตลอดจนปฏิสัมพันธ์ต่างๆ ของคนในชุมชนเดียวกัน โดยมีครอบครัว กลุ่มเพื่อน โรงเรียน และศาสนสถาน เป็นสถาบันที่มีหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ทางสังคม มีภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสมุนไพรไทยในชุมชน เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ในด้านการบำบัดรักษาด้วยสมุนไพร มีการพัฒนาปรับปรุงความรู้และกระบวนการถ่ายทอด

ความรู้ให้สอดคล้องเหมาะสมกับยุคสมัยของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

2. ผลการศึกษาเกี่ยวกับสภาพปัญหาในการใช้พืชสมุนไพรพื้นบ้านและแนวทางในการอนุรักษ์พืชสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชน ผลการศึกษาค้นพบว่าปัญหาในการใช้พืชสมุนไพรพื้นบ้านนั้นเกิดจาก 2 สาเหตุคือ 1. ปัญหาจากหมอสมุนไพร หมอพื้นบ้าน ซึ่งสอดคล้องกับศุภยา วิทักษบุตร(2544: 64) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของหมอสมุนไพรพื้นบ้านแล้วสรุปไว้ว่า หมอสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรประกอบคาถาอาคมจะได้รับความนิยมเชื่อถือเป็นจำนวนมาก เนื่องจากการรักษาให้ผลทั้งทางกายและจิตใจจากการประพุดิตนที่น่าเลื่อมใส โดยเฉพาะกลุ่มที่เคยบวชเรียนมาก่อนจะรักษาดีล้า ล้า คือข้อค้ำอย่างเคร่งครัดทำตนเป็นแบบอย่างที่ดีในสังคม การรักษาโรคจะมีพิธีกรรมที่น่าศรัทธา มีขั้นตอนการไหว้ครูยกขันห้าขันแปด อ่างถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แม่ธรณี เทวดา พ่อดิน สิ่งเหนือธรรมชาติตามความเชื่อของคนในสังคมและยังระลึกถึงครูบาอาจารย์ ทำสมาธิให้จิตนิ่ง การตรวจวินิจฉัยโรคอย่างรอบคอบ สอบถามอาการด้วยความห่วงใยเอาใจใส่เป็นกันเอง ทำให้ผู้ป่วยเกิดขวัญกำลังใจเป็นอย่างดี ทำให้หายจากโรคร้ายไข้เจ็บ ทำให้มีผู้มารักษาเพิ่มขึ้น และก่อให้เกิดความผูกพันแน่นแฟ้นแม้จะไม่ใช่วิทยาตรระหว่างผู้รักษากับหมอสมุนไพร 2. ปัญหาจากการนำสมุนไพรไปใช้ผิดวิธี เกิดจากการขาดความรู้เกี่ยวกับสรรพคุณต่างๆ ของสมุนไพร ขาดความรู้เกี่ยวกับวิธีการในการใช้ประโยชน์ในทางยารักษาโรค นำสมุนไพรไปใช้แบบผิดวิธีหรือใช้ตัวสมุนไพรผิดส่วนโดยไม่ศึกษาวิธีการให้ถูกต้องหรือไม่มีผู้รู้ผู้มีประสบการณ์คอยให้คำแนะนำในการใช้สมุนไพร ทำให้สมุนไพรที่นำไปใช้ไม่เกิดผลในการรักษาหรือได้ผลไม่เต็มที่ สอดคล้องกับผลการศึกษาของศุภยา วิทักษบุตร ได้ศึกษาวิจัยเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของหมอสมุนไพรพื้นบ้านว่า ด้วยสมุนไพรเป็นปัจจัยที่สำคัญเพราะตัวยาที่ใช้รักษาโรคไม่ได้มีเพียงขนานเดียวต้องมีหลายขนานประกอบเข้าด้วยกันและการรักษาโรคของหมอสมุนไพรจะต้องรักษาป้องกันบำรุงไปในขณะเดียวกัน ยกตัวอย่างเช่น โรคปวดหลัง ปวดเอวอ่อนเพลีย ทำให้นอนไม่หลับ ยาที่ใช้รักษาต้องมีแก้ปวด

มีบำรุงกำลัง บำรุงหัวใจ บำรุงโลหิต บำรุงประสาท ยาที่ใช้เช่น ม้ากระเทียม ร่วงเกล็ดทราย ร่วงหอยแครง ดอกคำฝอย กระเช้าฝีมด กระท่อมเลือด หมักรวมกัน ต้มดื่มและตามด้วยยาอายุวัฒนะ และน้ำมันนวดทา ตัวยาคณะบางชนิดก็หายาก บางชนิดมีอยู่ทั่วไปตามรั้วบ้าน หรือในป่าลึก ป่าโคก หมอสมุนไพรต้องดูแลแหล่งรู้วิธีการเก็บวิธีรักษาให้สมุนไพรคงคุณภาพ การจดจำตัวยาแต่ละขนานเป็นกลวิธีหนึ่งที่จะสร้างความศรัทธา น่าเชื่อถือและทักษะความชำนาญการแสวงหาสมุนไพรมาสะสมไว้จึงเป็นหน้าที่หลักอย่างหนึ่ง ต้องซื้อรูราคาต้อง รู้หมอยาติดต่อซื้อขายหรือทำการแลกเปลี่ยน

3 แนวทางในการอนุรักษ์พืชสมุนไพรพื้นบ้าน มีดังนี้ จากการศึกษา ผู้วิจัยได้ข้อมูลแนวทางการอนุรักษ์พืชสมุนไพรพื้นบ้านได้ว่า ต้องใช้หลักการมีส่วนร่วมเป็นสำคัญ สมาชิกชุมชนควรมีการจัดตั้งองค์กรหรือรวมกลุ่มกันอย่างเป็นทางการ ในการจัดการอนุรักษ์และการรักษาพืชสมุนไพรพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วม ทำการวางแผนและหาแนวทางในการจัดการจัดการอนุรักษ์และการรักษาพืชสมุนไพรพื้นบ้าน โดยมีองค์กรในท้องถิ่นหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วย สอดคล้องกับสมพร พวงประทุม(2543: 118) ที่ศึกษาการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สมุนไพรเพื่อความหลากหลายทางชีวภาพของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือแล้วสรุปไว้ว่า ชาวบ้านใช้มิติทางวัฒนธรรมในการจัดระบบการจัดการสมุนไพร ดังจะเห็นได้ว่าการสืบทอดทางวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อที่ใช้เป็นกลไกในการจัดการและพัฒนาแบบโดยการประยุกต์วัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อต่างๆ เป็นกฎเกณฑ์ในการดูแลป่า เช่นการบวชป่า การเลี้ยงผี เป็นต้น ซึ่งทำให้ป่าอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์พืชต่างๆ และรวมทั้งสมุนไพรองค์กรในชุมชนที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และโดยการรวมตัวของชาวบ้าน กิจกรรมที่ส่งเสริมให้มีการดูแลป่าชุมชน เช่น การเดินป่าสำรวจสมุนไพร กิจกรรมดับไฟป่า กิจกรรมอนุรักษ์สมุนไพรในโรงเรียน เป็นต้น การก่อตั้งกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มสมุนไพรกรรมการป่าชุมชน ซึ่งแต่ละกลุ่มมีกำลังในการทำหน้าที่ของกลุ่มอย่างเข้มแข็งเพื่อผลประโยชน์ของชุมชน กิจกรรมหนึ่งที่สามารถส่งผลให้บ้านทุ่งยาวมีการอนุรักษ์สมุนไพรให้คงอยู่

คือการจัดกิจกรรมให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ด้วยวิธีการต่างๆ คือการให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการเช่น การให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการริเริ่มศึกษาปัญหา วางแผนดำเนินการ และประเมินผลในทุกกิจกรรมของการอนุรักษ์ และส่งเสริมให้คนทุกวัยไม่ว่าจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้าน เยาวชน พระสงฆ์ ให้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ซึ่งกระบวนการนี้ สอดคล้องกับ ยูวัฒน์ วุฒิเมธี (อ้างถึงในกิตติ แสงศิริวุฒิ 2546: 8) ได้อธิบายไว้ว่า “สาระสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นหมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ ที่มีผลกระทบมาถึงตัวประชาชนเอง”

สรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาเกี่ยวกับสภาพการอนุรักษ์การใช้พืชสมุนไพรพื้นบ้านและแนวทางในการอนุรักษ์พืชสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนและการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น

1. การอนุรักษ์การใช้พืชสมุนไพรในตำบลกุดชุมพภูมิสภาพดังนี้

- 1.1 หมอสมุนไพรหรือผู้ถ่ายทอดความรู้มีจำนวนน้อย
- 1.2 ขาดผู้สืบทอดความรู้ ผู้สนใจรับความรู้มีน้อย
- 1.3 การขาดการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เข้ามาช่วยเหลือกันอย่างแท้จริง
- 1.4 ชุมชนไม่มีการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการ แต่อาศัยความสัมพันธ์ทางโครงสร้างของสังคมและประเพณีท้องถิ่นในการเข้ามาเป็นสมาชิกต่อกัน จึงขาดความเข้มแข็ง
- 1.5 ขาดการให้ความสำคัญในเชิงนโยบาย ไม่มีการประสานงาน
- 1.6 ชุมชนขาดความร่วมมือในกลุ่มด้วยกันเอง เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม
- 1.7 ชุมชนขาดความเข้มแข็ง ไม่เข้าใจและตระหนักถึงบทบาทในการจัดการแบบมีส่วนร่วม

2. แนวทางในการอนุรักษ์พืชสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนและการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น มีดังนี้

2.1 สมาชิกชุมชนควรมีการจัดตั้งองค์กร
อย่างเป็นทางการ ในการจัดการอนุรักษ์และการรักษาพืช
สมุนไพรพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วม

2.2 สมาชิกต้องมีบทบาทในทุก
กระบวนการ

2.3 เชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วม
ประชุมเพื่อกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และการรักษาพืช
สมุนไพรพื้นบ้าน

2.4 กำหนดหลักเกณฑ์ต่างๆ เกี่ยวกับการ
การอนุรักษ์และการรักษาพืชสมุนไพรพื้นบ้านให้ชัดเจน

2.5 ประชุมประชาคมหมู่บ้าน รับฟัง
ความเห็นของประชาชน และเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามา
มีส่วนร่วมในการดำเนินการเรื่องต่างๆ ทุกครั้ง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. พัฒนาและใช้องค์ความรู้หรือภูมิปัญญา
เกี่ยวกับการรักษาโรคด้วยสมุนไพรพื้นบ้าน โดยให้มี
หน่วยงานหรือองค์กรชุมชนเข้ามารับผิดชอบในหน้าที่นี้
โดยตรง มีนักวิชาการการแพทย์แผนโบราณเข้าร่วมกับ
หมออายุรเวทพื้นบ้านเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ให้
กว้างขวางต่อไป

2. ส่งเสริมให้ชุมชนตระหนักถึงคุณประโยชน์
ของพืชสมุนไพร และการอนุรักษ์พืชสมุนไพรให้คงอยู่ใน
ชุมชนอย่างยั่งยืน

3. ควรมีการถ่ายทอดการอนุรักษ์สมุนไพรให้
คนในท้องถิ่นโดยการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร สามารถ
ถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังและนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตใน
ชุมชนได้

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยต่อไป

1. ควรศึกษาเกี่ยวกับการอนุรักษ์สมุนไพร
พื้นบ้านของชุมชนอื่นหรือจังหวัดใกล้เคียง เพื่อนำมา
เปรียบเทียบข้อแตกต่างและใช้ปรับปรุงและพัฒนาวิธีการ
ในชุมชนตนเอง

2. ควรจะมีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับบทบาท
ของหมอสมุนไพรพื้นบ้านที่มีผลต่อการอนุรักษ์และการคง
อยู่ของพืชสมุนไพร

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณ รศ.ดร.มาลี ไชยเสนา ซึ่งได้
กรุณาสละเวลาให้คำแนะนำทุกขั้นตอนของกระบวนการ
ทำวิจัยให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี ขอขอบคุณผู้ร่วมงาน
ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องทุกท่าน ที่มีส่วนช่วยให้การศึกษา
อิสระฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี

เอกสารอ้างอิง

กิตติ แสงศิริวุฒิ. การมีส่วนร่วมในการป้องกันปัญหา
ยาบ้าของผู้นำชุมชนในจังหวัด
ประจวบคีรีขันธ์. สำนักวิทยบริการและ
เทคโนโลยีสารสนเทศ: วิทยานิพนธ์,
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, 2546

สมชาย จันทร์อยู่. การเรียนรู้ทางสังคมกับการดำรงอยู่
ของภูมิปัญญาพื้นบ้าน: กรณีศึกษาภูมิปัญญา
พื้นบ้านด้านสมุนไพรไทยในชุมชนบนเกาะแห่ง
หนึ่งในภาคใต้. การบริหารการศึกษา:
วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัย
ราชภัฏภูเก็ต, 2548.

ศุภยา วิทักษบุตร. ปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของหมอ
สมุนไพรพื้นบ้าน กรณีศึกษาอำเภอโคกศรี
สุพรรณ จังหวัดสุพรรณบุรี. มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม. สำนักวิทยบริการ: วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, 2544.

สมพร พวงประทุม. การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์
สมุนไพรเพื่อความหลากหลายทางชีวภาพของ
ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือ:
กรณีศึกษาชุมชนบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน
อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน .
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. สำนักหอสมุด:
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543.